

Edin Radušić, *Dvije Bosne: britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa*, Prvo elektronsko izdanje, Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2019, 262 str.

Pred nama se nalazi još jedna sjajna studija prof. dr. Edina Radušića o historiji Bosne i Hercegovine, njenih naroda i njihovog identitetskog razvoja, percepcija i konstrukcija. Nezaobilazno je spomenuti da se Edin Radušić posljednjih godina etablirao kao vodeći stručnjak i poznavatelj politike Velike Britanije prema Osmanskom carstvu, konkretnije, prema Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću. Koristeći se recentnom literaturom i izvornom građom nastalom u tom periodu u Velikoj Britaniji objašnjava i prezentuje ulogu Velike Britanije u Istočnom pitanju, promjene britanskog javnog mnijenja, političke sukobe unutar britanskog Parlamenta između liberala i konzervativaca u ukupnom odnosu i utjecaju prema “Pitanju provincija Bosne i Hercegovine” i općenito Osmanskog carstva. Svakako želim istaknuti dvije objavljene knjige: *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. – od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*, Historijske monografije, Knjiga 8, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo, 2013; i “*Bosnian horrors*” *Antiturski narativi o Bosni u britanskom javnom diskursu i njihove političke posljedice 1875–1878*, Studije za historiju BiH, Knjiga 5, Udruženje za modernu historiju UMHIS, Sarajevo, 2019. Sa ovim objavljenim dvjema studijama, kao i sa “Dvije Bosne”, Radušić je uveo ne samo jedan specifičan metodološki pristup u korištenju i prezentovanju izvorne građe (posebice one narativne prirode) nego i novi ugao i perspektivu o Bosni i Hercegovini XIX stoljeća, naime onu britansku. Puni naziv studije / knjige koju prezentujem je *Dvije Bosne britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa*. U pitanju je prvo elektronsko izdanje, sa ukupnim brojem od 262 stranica, napisano u 3 glavna poglavlja i više potpoglavlja, uvodom, zaključkom na bosanskom i engleskom jeziku, popisom literature i izvora te indeksom.

Radušić započinje uvod kratkim, ali značajnim osvrtom na opći položaj Osmanskog carstva prema evropskim državama od kraja VIII do polovine XIX stoljeća. Ističe bitne faktore koji su utjecali na odnose evropskih hrišćanskih država prema Osmanskom carstvu, ali i prema Bosni i Hercegovini. Okončanjem Pariškog kongresa 1856. godine i formiranjem konzularnih ispostava u BiH započinje period učestalog izvještavanja o stanju u BiH. Naglašava da se u sferi interesovanja o BiH istakla Velika Britanija. Uloga britanskih konzula objašnjena je pozitivno, kako u odnosu prema stanovništvu tako i prema Osmanskom carstvu. Oni su težili jačanju britanskog utjecaja u carstvu i provinciji, te ukazivali na negativnosti koje su provodili konzularni predstavnici drugih evropskih zemalja. Do izbivanja ustanka u BiH 1875. godine, konzularni predstavnici su bili proosmanski orijentirani, čime su jačali stavove konzervativaca u Britaniji, da bi primat u izvještavanju o BiH preuzeli novinari i putopisci, koji su jačali položaj liberala u Britaniji. Putopisci su autoru glavna tema istraživanja, njihov diskurs i uloga u “popunjavanju praznog prostora” u britanskom javnom mnijenju. Radušić napominje da je posmatranje Balkana kao dominantnog muslimanskog prostora bilo kroz prizmu hrišćanske Evrope, bez obzira na njihovu profesiju ili spol, s izraženim političkim motivom i porukom. Ističe da je britanska politička scena sa svojim istaknutim predstavnicima imala udjela u dodatnom politiziranju izvještaja putopisaca. Tako je predstavnik liberala W. Gladstone proglasio putopis Miss Mackenzie i Miss Irby za najrecentniji, jer je davao “najbolji uvid i opis položaja hrišćana pod osmanskim muslimanskom vlašću” te “praktičnu i najrecentniju spoznaju o stanju na Balkanu”. Putopisi su stavljeni u kontekst šireg interesovanja odnosa Britanije prema BiH, kao i odnosa unutar Britanije o BiH. Fokus je stavljen na izučavanje putopisa i novinskih tekstova na jednoj i konzularnih izvještaja na drugoj strani. Skreće se pažnja na to da je putopisna literatura zajedno za novinskim tekstovima, posebice 70-ih godina XIX stoljeća, uspjela da dobije skoro jednaku snagu i validnost kao i službeni konzularni izvještaji. Naravno, jer su usljed političkih promjena i sučeljavanja u Velikoj Britaniji liberali uspjeli da im priskrbe taj status. Istraživanje i analiziranje je posvećeno putopisima i konzularnim izvještajima,

kao predstavnicima dviju oponiranih političkih struja u V. Britaniji. Zatim je Radušić zašao u sferu analize pitanja koja su se nametala britanskom javnom mnijenju o Bosni i Hercegovini, njenom društvu, stanovništvu, položaju, kao i odnosu hrišćana i muslimana unutar Bosne i Hercegovine. Metodološki pristup pisanju ove teme ogleda se u prezentiranju dvije slike o Bosni i Hercegovini i njenom stanovništvu, nastale na izvještajima britanskih konzula i putopisima. Radušić je istakao da se neće baviti pitanjima koja je obradio u svojoj prethodnoj knjizi, a tiču se političkih posljedica, kao i da će biti selektivan u pitanju analize i prezentiranja sastava izvještaja konzula Holmesa, tj. neće se baviti onim dijelovima njegovih izvještaja koji izlaze van autorove sfere interesovanja.

Objašnjavajući svoje polje interesovanja i istraživanja daje pregled literature koja se bavila sličnom tematikom i dokumentima koje i on koristi. Također navodi one radove koji su metodološki i sadržajno poslužili za razumijevanje putopisne literature, koja je domaćeg i stranog porijekla. Selektivno su za obradu ove teme izabrani najistaknutiji i najrecentniji putopisi, koji se navode poimenično skupa s njihovim autorima. Slijedi kratki osvrt njihovog karaktera (putopisa), uloge i značaja. Što se tiče konzularnih izvještaja, Radušić se opredijelio za one konzervativnog britanskog konzula Holmesa. U kratkim crtama objašnjena je uloga ovog konzula u britanskoj vanjskoj politici prema Osmanskom carstvu i Bosni i Hercegovini. U nastavku slijedi komentar na položaj ovih putopisa u jugoslavenskoj i novijoj srpskoj historiografiji, s naglaskom da su putopisi A. Evansa dobili status studijskih promatranja sa ispravnim zaključcima. Ovaj im je status dao M. Ekmečić, koji je u pisanju svoje knjige (*Ustanak u Bosni*) više isticao naučnu pozadinu Evansa. Radušić je ovdje i kritikovao Ekmečićev pristup rekonstrukciji i vrednovanju ključnih uzroka ustanka, zajedno sa sistemskim uzrocima, na osnovu putopisa nastalih u vremenu Ustanka u Bosni. Također, osvrće se na metodološki pristup putopisima i konzularnim izvorima u historiografiji uopće. Zavisno od veličine značaja koji su putopisi imali u kreiranju "realnije" slike historijskih događaja, postajali su izvanredni historijski izvori, bez njihovog propitivanja ili uspoređivanja sa zvaničnim dokumentima

(npr. konzularnim izvještajima). Radušić naglašava svoj metodološki pristup putopisima i konzularnim izvorima komparativno na istoj ravni, ne pojedinačno i selektivno. Slijedi elaborat putopisa i konzularnih izvještaja te njihovih autora. Istaknut je njihov značaj za pisanje ove knjige, kao i njihov značaj uopćeno u historiji i historiografiji. Kroz cjelokupni uvod navodi se položaj i značaj ovih historijskih izvora koje Radušić, kroz svoje osvrte i analize, ističe kao istinite u svome vremenu, time govoreći da oni nisu izabrani nasumično ili slučajno, nego da su izabrani baš iz razloga što su davali dvije istinite, a opet različite, slike o Bosni i Hercegovini i prilikama u njoj, u britanskom javnom diskursu. Bosna i Hercegovina sa svojim stanovništvom je kompleksna za razumijevanje, posebice u XIX stoljeću, stoga naš autor daje kratki opći pregled prilika i promjena koje su se dešavale. Pa su tako "Dvije Bosne" dvije slične, ali opet različite slike o jednom prostoru i njegovom stanovništvu nastale na osnovu unutrašnjih i vanjskih faktora opisanog, posmatranog područja i vanjskih i unutrašnjih faktora u domovini A. Evansa, Miss Mackenzie, Miss Irby i konzula W. Holmesa.

Prelaskom na razrađivanje teme, koja je odlično prezentirana i objašnjena u uvodu, Radušić ostaje pri svome naglašavanju cilja i metodološkog pristupa. Iako ne previše očigledno, to se može itekako primijetiti. Kada analizira pisanje konzula Holmesa, navodi da percipiranje identiteta stanovništva Bosne i Hercegovine u ovim izvještajima nije fokusirano, već se ono treba pronalaziti u kontekstu primjene nominacija stanovništva koje Holmes koristi u svojim izvještajima, kao i pojmova koji se koriste za domaće stanovništvo, grupe i strance te u međusobnim odnosima tih pojmova. Za razumijevanje složene percepcije jednog britanskog konzula unutar kompleksnosti razvoja bh. društva i stanovništva, na malom prostoru, unutar Osmanskog carstva, kao šireg prostora, Radušić je prišao kroz klasifikaciju pojmova nominacije u četiri kategorije. Tako se nominacije odnose na one koje su šire i uključuju ukupno stanovništvo ili pojedinačne domaće grupe u veće cjeline, one koje zajednički uključuju sve stanovništvo, one koje se odnose na grupe unutar bh. stanovništva i finalno na analizu depeša i izvještaja o tome da li Holmes koristi nacionalne ili etničke pojmove (Srbin, Turčin). Dosljednost u svojoj

metodologiji iskazuje u objašnjavanju nominacija, kao i njihovoj komparaciji, te karakteru, zavisno od konteksta u kojem su navedene. Evidentna je odsutnost detaljnije i dublje analize nominacija koje su navedene u konzularnim izvještajima i depešama, samo ih taksativno navodi grupišući ih i obrađuje ih u potpoglavljima. Uspješno izbjegava da se opredijeli samo za jednu nominaciju i da je dominantno istakne i dodatno objasni ili, pak, utvrdi i konstruira kao jedinu ispravnu. Konzul Holmes, kao i drugi britanski konzuli u Bosni i Hercegovini, koristi mnogo pojmova za nominiranje bosanskohercegovačkog stanovništva. Jedno od nama zanimljivih opažanja odnosi se na nacionalnu nominaciju Srba i Hrvata, koje se nikada ne odnose na stanovništvo pravoslavne ili rimokatoličke religije u Bosni i Hercegovini. Konačni Radušićev zaključak jeste da britanski konzuli ove nominacije ne prepoznaju i ne primjenjuju na stanovništvo u Bosni i Hercegovini, u čemu se ogleda njihova percepcija identiteta ovih dviju nacija. Istraživanje identiteta i percepcija nekog identiteta poprilično je teško, identitet je kompleksan, te posjeduje tendenciju da se lako dekonstruira i rekonstruira, čemu smo i mi postali svjedoci u XXI stoljeću. Stoga je Radušić u pisanju o putopisu Miss Mackenzie napravio blago divergiranje u objašnjavanju njene percepcije stanovništva na prostoru Novopazarskog sandžaka, međutim, ovo divergiranje u metodološkom smislu ne odudara od autorovog najavljenog pristupa temi. Dobro se kreće među mnogobrojnim nominacijama koje se navode u putopisu Miss Mackenzie, objašnjava, komparira i gradira ih sve u jednom kontinuiranom nizu. Odlično elaborira ukupnu političku scenu u Velikoj Britaniji te kako ona utječe na pisanje drugo dvoje putopisaca, Miss Irby i A. Evansa, kao i njihov način pisanja i percipiranja stanja društva u Bosni i Hercegovini tokom Ustanka 1875–1878. godine. Komparira prethodne analizirane autore sa narednim, daje im određenu klasifikaciju na dvije strane, iako skreće pažnju na to da su slike koje oni nude šarolike i kompleksne. Kod Miss Irby prepoznaje i navodi kroz primjere iz izvora motiviranosti njene percepcije identiteta stanovništva Bosne i Hercegovine ukoliko se ima u vidu period pisanja i njegov kontekst. Svaka nominacija određene skupine, bez obzira na njenu prevashodnu vjersku / religijsku ili

nacionalnu identifikaciju, ima specifičnu ulogu za Miss Irby. Metodološki pristup percepcijama Miss Irby ne odudara od onog primijenjenog na Miss Mackenzie i konzula Holmesa. Njeno pisanje imalo je cilj i svrhu, kao i kod Miss Mackenzie i konzula Holmesa. Radušić je, kako je već napomenuto, jedan od boljih poznavalaca političkih, društvenih, nacionalnih i kulturoloških gibanja na prostoru Bosne i Hercegovine i regiona u XIX stoljeću. Svoje znanje odlično prezentira i inkorporira u raščlanjivanju “Gordijskog čvora” percepcija o specifičnosti i kompleksnosti problema nacionalne identifikacije bosanskohercegovačkog stanovništva XIX stoljeća. Evansovo pisanje je dosta teže razumjeti, jer je njegova percepcija slična onoj konzula Holmesa i Miss Irby, kada se govori o nacionalno-etničkom identitetu. Kao najbolji primjer za to uzeta je nominacija Bošnjak, analizirana u Evansovom tekstu i komparirana sa onom kod Miss Irby i konzula Holmesa. U prvom dijelu knjige dosljedno se drži do, u uvodu navedenog, metodološkog pristupa, drugačijeg od onog primijenjenog u knjizi koja također tretira percepcije i identitet (*Bosnian Horrors*). Ne zapada u zamku dekonstrukcije i rekonstrukcije identitetskih percepcija autora čije tekstove analizira. Kontekstualizira sve percipirane pojmove i nominacije, dosljedno ih potkrepljuje navodima iz izvora i recentne literature. Raspravljavanje i objašnjavanje je prisutno tek toliko da se objasni metodologija i motiv pisanja svakog od ciljanih tekstova i njihovih autora.

Drugi dio knjige, tačnije, drugi veći dio, posvećen je percepcijama o međusobnim odnosima bosanskohercegovačkog stanovništva. Jednako kao u prethodnom dijelu, i u ovom se polazi od pisanja konzula Holmesa, kojem je dato i najviše prostora. Radušić nas upoznaje sa motivacijom Holmesovog pisanja o međusobnim odnosima, kao i o njegovom stavu prema drugim izvještavačima (Miss Irby, Evans, Miss Mackenzie) koji mu nisu bili glavni “protivnici”. Holmes je imao pozitivan stav i odnos prema pisanju spomenutih, ali je bio protivnik pisanja i izvještavanja srpske nacionalno-političke agitacije zajedno sa ruskom i austrougarskom agitacionom politikom. Tačnije, njegovi su protivnici oni koji su protivnici britanskih interesa. Prati se Holmesov razvojni put u konzularnog predstavnika koji

je djelovao drugačije od svojih prethodnika i drugih konzula. Glavni izvori ovog dijela teksta svakako su izvještaji i depeše konzula Holmesa. Uz korištenje i drugih izvora i literature, Radušić se u svojim zaključcima i opažanjima ne libi koristiti i druge izvore koji mu služe za komparaciju i potvrdu. Mjesta u tekstu gdje ulazi u detaljniju analizu i objašnjavanje mogu se jednostavno prepoznati. Kratka su i konkretna i ne predstavljaju cjelokupnu interpretaciju ili dekonstrukciju i rekonstrukciju. Holmesova slika Bosne i Hercegovine i njenog stanovništva razdijeljena je u tri potpoglavlja, koja su tri vrste percepcija konzula Holmesa, i nisu u potpunosti različite, već, vremenom i novonastalim promjenama uopćenog stanja, dobivaju specifičnije nijanse. Miss Mackenzie je označena kao “umjerenija” u svojoj percepciji odnosa stanovništva Bosne i Hercegovine. Radušić ističe kako je kod nje oštrica percipiranja “loših odnosa” usmjerena više na relaciju beg – ratjetin, nego što je to na relaciji musliman – hrišćanin. Svakako da potonje spomenuta relacija ima mjesta u njenom pisanju, ali ona nije najdominantnija, stoga joj je data ocjena “sredine”. Oprečna je svom zemljaku, konzulu Holmesu, ali nije ni u potpunosti na strani A. Evansa i Miss Irby. Njih dvoje su se svojim antiturskim karakterom pisanja i obavještavanja zajedno sa jačanjem liberalne političke struje u V. Britaniji etablirali kao najpouzdaniji eksperti za Bosnu i Hercegovinu, poglavito Evans. Drugačiji od Holmesa, kod kojeg je jasno prepoznata i predočena multiperspektivnost, Evans je uzeo sebi za svojevrtni cilj da prikaže “pravo” stanje u Bosni i Hercegovini, služeći se svim raspoloživim sredstvima da predoči sliku potlačenosti hrišćana. Jednako kao i Miss Irby, teže da dokažu kontinuitet pojave ugnjetavanja i tlačenja hrišćana od strane muslimana Bosne i Hercegovine. U ovim poglavljima teksta je još jače istaknuta politička pozadina i poveznice sa političkom scenom u Britaniji, objašnjavajući time njihovu monoperspektivnost i antiturski narativ. Ujedno je predočena i metodologija Miss Irby i A. Evansa. Najbolji primjer tome je preuzimanje iskaza o pojavi nabijanja na kolac hrišćanina Rade Bujića.

Posljednje poglavlje posvećeno je konačnom ukupnom percipiranju pripadnosti prostora Bosne i Hercegovine. Postavljeno je pitanje “Čija je

Bosna?” Pomalo konfuzan naslov jer je autor u uvodu naveo da se neće baviti ovim pitanjem, ali ipak nakon čitanja prestaje biti konfuzan ili kontradiktoran. Naime, u ovom poglavlju fokus je na percepciji pripadnosti prostora Bosne i Hercegovine kao teritorije. Nije prisutno odstupanje od zadanog metodološkog puta, jer se ne radi o konstrukciji ili rekonstrukciji, već percepciji četiri istaknuta predstavnika i kreatora javnog mnijenja o Bosni i Hercegovini u V. Britaniji. Konzularni izvještaji i depeše, poglavito oni konzula Holmesa, svrstani su na jednu stranu, a putopisi na drugu stranu. Putopisci su na strani da je Bosna srpska zemlja u kontekstu njenog historijskog razvoja i viđenja od strane tri putopisca, od kojih, svaki za sebe, ima nešto drugačije viđenje i tumačenje.

Popis neobjavljenih i objavljenih izvora je velik. Evidentno je da je pisanje ove knjige plod iscrpnog istraživačkog rada na izvornoj građi. Korišteni su državni dokumenti, konzularni izvještaji i depeše, službena i lična korespondencija, periodika, putopisi i knjige. Ova lepeza izvora imponantna je sama po sebi, dok njeno kvalitetno korištenje, obrada i analiza dodatno uvećavaju imponantnost. Popis literature je također obiman, te sadrži regionalne, domaće i strane autore, starijeg i mlađeg porijekla. Radušića krasi i primjena multiperspektivnosti kada je riječ o primjeni radova drugih autora. Jer uvijek se može pronaći neka korisna informacija kod drugog autora koji se bavio sličnim ili identičnim pitanjem / problemom, ili interpretacija, konstrukcija ili rekonstrukcija, ili metodološki pristup i aparat. Kao zaključak analize “Dvije Bosne” Edina Radušića istakao bih da se ona treba svrstati u red onih studija i istraživačkih radova koji bacaju novo svjetlo na historiju razvoja identiteta naroda Bosne i Hercegovine. Sa specifičnim metodološkim pristupom Radušić je osvježio historiografiju Bosne i Hercegovine glede identiteta, njihovog historijskog razvojnog puta, utjecajima iz vana i iznutra. Toplo preporučujem užoj i široj čitalačkoj publici ovu knjigu Edina Radušića.

Aladin Kučuk